

B12788

512788

ARANY TOLDI SZERELMÉNEK OLASZ FORRÁSAI

ÍRTA

Dr. MÁLLY FERENC

Különlenyomat a Szegedi m. kir. állami Klauzál
Gábor reálgimnázium 1929—30. év Értesítőjéből.

SZEGED, 1930

SZEGED VÁROSI NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ RT.

XB 260884

jául, költői meglátásának csak tárgyául szolgáltak, de ihletében az idézett mellékkörülmények gátlólag hatottak. De ha azt nézzük, hogy a források gondolatai hogyan váltak Arany sajátjává, hogyan elevenedtek meg benne s hogyan találta meg hozzájuk a megfelelő kifejezésmódot, úgy azt látjuk, hogy a műalkotás érzelmi momentumaiban, a benyomások költői kifejezéssé változtatásában teljesen önálló maradt. Csak motívumokat kölcsönöz s azok értékesítésében eredetiségéből nem vesz semmit.³⁰⁾

1940/41 | 220

B 12788

³⁰⁾ Történeti forrásait illetőleg lásd Szinnyei F. idézett tanulmányát.

B12788

JATE Egyetemi Könyvtár

J000081040

Arany János az „epikai hitel“ érdekében a „hagyományokra és a törtéiára“ támaszkodott a Toldi Szerelme című elbeszélő költeményében.¹⁾ A kiszínezésben azonban elsősorban olasz irodalmi hatásokra bukkanunk. Szinnyei Ferenc igen értékes tanulmányában²⁾ Arany invenciójának fogyatékoságában látja ennek okát. Pedig a legnagyobb költők műveiben is találunk ilyen hatásokat. Albalat a francia akadémia által kitüntetett munkájában ezeket a hatásokat egészen természetesenek mondja: „Aucun écrivain ne se crée tout seul. Le talent, comme disait Flaubert, se transfuse toujours par infusion, et Henri Heine avait raisons d'affirmer que, dans les Lettres comme dans la vie, tout le monde a un père.“³⁾ Arany ezt majd félszázaddal előbb hasonlóképpen állapította meg: „A költészetben, valamint minden ágában a művészetnek, többé-kevésbé mindnyájan utánczóik vagyunk. Maga a lángész meglevő példák után indul. A különbség csak az, hogy villámgyorsan szedi magába, ami jó van előzőinél; alkotva azonban . . . a benne levő eredeti erő által egészen mást hoz létre.“⁴⁾ „A teremtő képzelet“ — mondja Arany — „igazán szólva, nem teremt, nem hoz elő új képzeteket a semmiből; hanem az észrevett, megfigyelt régiekből rakja azokat össze: alkot.“⁵⁾ Jellemző ez olasz forrásaira is, úgyhogy tulajdonképpen inkább olasz motívumokról beszélhetünk itt.

Vegyük elsősorban az álharc-epizódot. Badics Ferenc Szigligeti Rózsájával hozta kapcsolatba,⁶⁾ Weber Artur pedig megállapítja, hogy Szigligetinél sem eredeti ez s a Rózsa álharcában Holbein és Shakespeare hatására ismer.⁷⁾ Hoffmann Frigyes Kisfaludy Tihamérjával, Kemény Zsigmond Özvegy és leányával hozza összefüggésbe.⁸⁾ Radó Antal Ariostót tartja ez epizód forrá-

¹⁾ Toldi Szerelmének előszava. — V. ö. Strich Fritz, Deutsche Klassik und Romantik, 2-ik kiad. München, 1924, 72. l.: A romantika megváltója az igazság, nem a szépség.

²⁾ Arany Toldi Szerelmének forrásai, Bpest, M. I. É. 1905, 1. l.

³⁾ Albalat Antoine, Comment il faut lire les auteurs classiques français, Paris, 5-ik kiad., 1923, bevezetés 7–8. l.

⁴⁾ Kéky Lajos, Tanulmányok Arany János epikájáról, O. K. Bpest, 1917, 21–22. l.

⁵⁾ Arany J., Zrinyi és Tasso, Bpest, 1900, bev. 7. l.

⁶⁾ Fővárosi Lapok, 1882, 95. sz.

⁷⁾ E. Ph. K. 1910. évf.

⁸⁾ Hoffmann Frigyes, Toldi Szerelme forrásai. A brassói főreálisk. 1890–91. értesítője.

sának.⁹⁾ Weber Artur szerint az álharc Aranyánál a Nibelungenlied Siegfried-jének álharcra nyomán lett tragikussá s hogy meseterve az Özvegy és leányából vett vonással egészült ki.¹⁰⁾ Szinnyei szerint Arany Szigligeti Rózsájából és Ariosto Orlando furiosójából vette e motivumot.¹¹⁾ Kéki Lajos pedig Toldi Miklósnak az álharc utáni viselkedésében látja Ariosto hatását.¹²⁾

Az álharc legfontosabb olasz forrása Ariosto Orlando furiosója. Tüzetesen azonban eddig még nem vetették össze e két epizódot. Szükségesnek tartotta ezt már Szinnyei Ferenc is (op. cit. 44. l.) s szükségesnek tartom én is, hogy Arany költői erejét kellő megvilágosításba helyezhessük.

Nagy Lajos fiúsítja Rozgonyi Piroskát és az ország legkiválóbb vitézét, Toldit, szánja neki férjül. Piroska atyja ezt szívesen veszi s midőn Lajos tőlük távozik, pergamen-levélben ezt írja a lánynak:

„Rozgonyi Piroska, Rozgonyi Pál lánya,
Fiú gyanánt léssen apja vagyonába' —
Egyetlen örökös ura mindenének
Díszre, fentartója a Rozgonyi névnek.
Harc játékot tart piros pünkösd napján,
S ki legbajnokabb lesz, azé legyen a lány,
Mert ezt így helyesnek, jónak így találja
Lajos, Magyarország mostani királya.“

T. Sz. I., 33. vsz.

„Futott a sebes hír, elfutott iziben,
Mi akar most lenni odalent Kesziben:
Fényes hadijáték, melynek neve torna;
Forr oda a népség, mert hogyis ne forna.“

T. Sz. II., 1. vsz.

Toldi léha legénykedésből csak a király felszólítására megy le a versenyre s maga ajánlja fel Tar Lőrincnek, hogy megvív helyette.

Bradamante úgy harcol, mint egy férfiú. Csak Ruggiero tudná legyőzni. Arra kéri tehát Nagy Károlyt, hogy csak az kaphassa meg a kezét, aki párviadalban le tudja győzni. Károly teljesíti kérését. Bradamante szülei azonban ellenzik ezt a frigyét, mert a lány kezét már Leonénak, Konstantin kelet-római császár fiának ígérték oda. Ruggiero ezért incognitóban nekiindul, hogy Leonét párviadalban megölje. Károly lovagi tornát hirdet:

„Re Carlo intanto avendo la promessa
A costei fatta in mente, che consorte
Dar non le lascerà, che sia men d'essa
Al paragon dell'arme ardito e forte:
Questa sua volontà con trombe espressa
Non solamente fe nella sua corte,
Ma in ogni terra al suo impero soggetta;
Onde la fama andò pel mondo in fretta.
Questa condizione contiene il bando:
Chi la figlia d'Amon per moglie vuole,
Star con lei debba a paragon del brando
Dall'apparir al tramontar del sole;
E fin a questo termine durando,
E non sia vinto, senz'altre parole
La donna da lui vinta esser s'intenda,
Nè possa ella negar che non lo prenda.“

Orl. fur. XLV., 22—23. st.

Ruggeriót álmában lefogják a görögök és sötét börtönbe vetik. Leone kiszabadítja, mert azt szeretné, ha helyette megvívna Bradamantéért. Magához hívja tehát:

⁹⁾ Arioszto, Örjögő Lórántja, Bpest, 1893. I. bevezető tanulmány, 99. l.

¹⁰⁾ Mikes maga is szerelemre lobban Sáraért. — Weber Artur, Irodalmi hatások a Toldi Szerelmében, Bud. Szemle, 1917. évf. 368. l.

¹¹⁾ op. cit. 7. l.

¹²⁾ op. cit. 25. l.

... „itt volt, megvitt; odadobá csúfra,
Mint egy leszakított virágot az útra.“
T. Sz. II. 53. vsz.

Aranynál Piroskában van a tragikus
összeütközés: büszkesége erősebb
szerelménél, pedig

„Egy szóba kerülne: világos azonnal;
Tanú is akadna mellette bizonynal,
Ki felállna mindjárt, ki a csalást sejt,
Hanem ő azt a szót soha ki nem ejti.“
T. Sz. II., 52. vsz.

Csak szenved és

„Záporosó módra megeredt a könnye.“
T. Sz. II., 53. vsz.

Kiugrat ekkor Illés, az öregebb Kolta.
Oltalmára Piroskának, de az kijelenti:

„Akarok Tar Lőrinc felesége lenni.“
T. Sz. II., 56. vsz.

Toldi, mióta látta Piroskát, mindig
csak rágondol, úgy látja maga előtt,
mint mikor a párviadal alatt fátyolát
fellebbentette.

„Ha csak a délibáb szűz fátyola lebben:
Már mintha Piroskát kivehetné ebben,
Mint mikor a fátyolt ő visszavetette, —
Oh, hogy a föld akkor el nem súlyosztotta.“
T. Sz. III., 11. vsz.

Szilaj mulatozással igyekszik bánatát
lecsendesíteni, elmegy azután szülő-
falujába édesanyjához, majd résztvesz
a cseh háborúban. (T. Sz. II—III.)

Szembeállítottam az álharcot Toldi Szerelméből és az Orlando furiosóból, hogy tisztázhassuk, mit vett át Arany Ariostótól. Aranynál az álharc oka Toldi könnyelműsége, Ariostónál Ruggiero lovagiassága, közös vonás azonban, hogy úgy Tar Lőrinc, mint Leone gyávák. Tragikus összeütközést találunk Piroška büszkesége és szerelme között, Ariostónál pedig Ruggiero lovagias érzése erősebb szerelménél. Piroška feleségül megy Tar Lőrinchez még ha meghasad is a szíve (V., 1.), Bradamante képes mindenre, szőszegésre, öngyilkosságra, csak Ruggieróé lehessen. Toldi könnyelműségét menti, hogy Piroskát nem ismerte az álharc előtt, Ruggiero eljárását súlyosbítja, hogy már előzőleg szerette Bradamantét. Toldi borban, édesanyjánál, a cseh háborúban keres feledést, Ruggiero öngyilkosságát csak Leone közbelépte akadályozza meg. Aranynál az álharc Toldi és Piroška tragikus sorsának oka,

birja tovább és legyőzöttnek jelentik
ki. Ruggiero lovagi becsületérzése
erősebb volt szerelménél. Kétségbe-
esik, mert

„quando ella saprà, che avrò più ama
Leon di lei, e di mia volontade
Io me ne sia, perch'egli l'abbia, privo,
Avrà ragion d'odiarmi e morto e vivo.
Orl. fur. XLV., 90. st.

Ariostónál Ruggieróban a tragikus
konfliktus lovagiassága és szerelme
között van meg.

Ruggiero elbújdosik s véget akar
vetni életének. De Bradamante sze-
relme nagyobb büszkeségénél, erő-
sebb szótartásánál.

„Ella prima, ch'avere altro consorte,
Che il suo Ruggier, vuol far ciò che può farsi;
Mancar del detto suo; Carlo e la corte,
I parenti e gli amici inimicarsi:
E quando altro non possa, alfin la morte
O col veneno o con la spada darsi;
Che le par meglio assai non esser viva,
Che, vivendo, restar di Ruggier priva.“
Orl. fur. XLV., 96. st.

Leone bízva, hogy az ismeretlen lo-
vag ismét megvív helyette, bele-
egyeznek, hogy párbaj döntse el, kié
legyen Bradamante. Keresésére in-
dul, megtalálja, megtudja, hogy ki-
csoda és lemond javára Bradamante
kezéről. (Orl. fur. XLVI., 38—44. st.)

Ariostónál a két szerelmes végül egymásé lesz, az álharc csak epikus akadály. Tehát csak az álharc, mint motívum közös a két költőnél. A fátyolfellebbentés motívuma lehetséges, hogy az egyik, az előzőkben felsorolt párhuzamos helyből került Toldi Szerelmébe.

Az álharcnak van még egy párhuzamos helye az olasz irodalomban. Metastasio Olimpiadéjában Megacle megvív Licida helyett, Licida fegyverzetében és neve alatt az olimpiai játékokon. Csak későn tudja meg, hogy szerelmének, Aristeának keze a győző jutalma. Baráti érzése és hálája azonban erősebb szerelménél: maga beszéli rá Aristeát, hogy szeresse Licidát. Ahogy Leone önzetlensége egyesíti az Orl. fur.-ban Ruggierót és Bradamantét, úgy itt Licida önfeláldozása — majdhogyan életébe nem kerül — egyesíti végül Magaclét és Aristeát.¹⁴⁾ Megvan e melodráma latin prózai átdolgozásban a Magyar Nemzeti Múzeum Bartakovics-kodexében, amely a cselekvény menetét illetőleg teljesen egyezik olasz eredetijével.¹⁵⁾ Tehát itt is megvan az álharc motívuma s Szigligeti Rózsája mellett csak az szól, hogy közelebb esett Aranyhoz s hogy Toldi epikus lovának neve ugyanaz Szigligetinél is, Aranynál is.

Arany tehát az álharc motívumát akár Ariosto, akár Metastasio, akár Szigligeti nyomán átvette, de — Arany szavaival élve — a benne rejlő költői erő által teljesen átalakította. Csak ihletének, intuíciójának, költői meglátásának szolgált tárgyul e motívum, a műalkotás érzelmi momentumában, a benyomásnak költői kifejezéssé változtatásában teljesen önálló költői egyéniség maradt. A tárgy, a tartalom, költői véna, ihlet nélkül nem tette volna Arany költővé.¹⁶⁾

De sokkal erősebb olasz behatásra találtam a következő epizódban,

Midőn a magyar sereg visszatér
Csehországból, Toldi egy erdőben
sikoltást hal:

„Egyszerre sikoltás támad az erdőben,
Lát asszonyi köntöst hamar eltűnőben,
Paripának rengő dobogását hallja
S élesen a nőnek szakad egy-egy jajja.“

„Megállj! riad a hős, s nem várva megálltát,
Sarkantyút ad lónak, és oldalirányt ad,

Orlando megszabadítja Olimpiát
a tengeri rablók kezéből és tovább
keresi Angelicát.

„Mente pensa così, sente all'orecchia
Una voce venir, che par che piagna:
Si spinge inanzi, e sopra un gran destriero
Trottar si vede inanzi un cavaliere.

Che porta in braccio e sull'arcion davante
Per forza una mestissima donzella.

¹⁴⁾ Metastasio, Opere drammatiche, Torino, 1829.

¹⁵⁾ Zambra Alajos, Metastasio és a magyarországi iskoladráma a XVIII. sz.-ban E. Ph. K. 1919. évf., 38—42. l.

¹⁶⁾ V. ö. Benedetto Croce, Problemi di estetica e contributi alla storia dell'estetica italiana, 2.-ik kiad. Bari, 1924. — Nuovi saggi, 2.-ik kiad. Bari, 1926. — Bár Croce azt írja Ariostóról, hogy gyönyörködik az élet harmoniájában, ritmusában, midőn Orl. fur.-ját írja, hogy dalol, hogy daloljon, utolsó énekeinek gátló epizódjait: Bradamante kettős eljegyzését Ruggieróval és Leonéval, a két lovag udvariaskodó jeleneteit, szóval az álharc és következményeinek leírását nem tartja eléggé költőinek: „intellectualistica più di tutte è la lunga ritardazione introdotta sulla fine del poema, il doppio fidanzamento di Bradamante e la gara di cortesia tra Leone e Ruggiero, dove il tono si fa in parecchi tratti addirittura pedestre.“ B. Croce, Ariosto, Shakespeare e Corneille, Bari, 1920, 57. l.

*) V. ö. Szinnyei F., Toldi Szerelmének forrásai. Irodalomtörténet, 1919, 249. l.

Amerre sikoltás, méndobogás hallik,
Mint sólyom, ez erdőn utána nyilallik.
Elő-előtűnni a lovagot látja,
Akadoz a bokron női személy fátyla,
Ki alélva fekszik keresztül a nyergen,
S bágyadozó hangja el-elhal a berken.“

T. Sz. IV., 97—8. vsz.

„Becsületért Pejko maga tör mondatlan,
Bár hegyi zord hágón gyors lába szokatlan;
Fut a leányrabló, néz hátra előre:
Hátra halálára, elül egy tarköre.

Tarkő tetején áll hegyirabló vára,
Félszeme a Morva, fél a cseh határra:
Kapunak befordul — s mielőtt betennék,
Utána berobban a hivatlan vendég.“

„Kopja vele nincsen, jó kardja nem éri,
Gyalog a lépcsőn fel, mind üzve kíséri;
Vágná is utána szüntelen a kardot:
De hogy a lányt éri az ölében, tartott.“

T. Sz. IV., 99—100. vsz.

Olimpia Ariostónál királylány s Bence Aranyánál, midőn elbeszéli ezt az esetet (IV., 65.) királylánynak mondja a lányt. Erdőben sikoltást hall és leányrablásra lesz figyelmes úgy Toldi mint Orlando. Mindketten rákiáltanak a leányrablóra s utána vágatnak. A nyergen keresztül fekszik a leány úgy a magyar, mint az olasz epizódban. A leányrabló után mindketten behatolnak a várba, illetve a kastélyba. Toldi még itt is szobáról-szobára, a lépcsőn fel üldözi a rablót, míg Orlando szemei elől eltűnik a rabló s keresi minden szobában, emeleten. Ariostónál ekkor megjelenik az igazi Angelica s Orlando utána ered.

„Toldi alatt egyszer megsülyed a padló,
Nagy tompa ütéssel zúzza magát mélybe,
Borul neki a nap világtalan éjbe.“

T. Sz. IV. 100. vsz.

Atlante említett kastélyában nincs ilyen jelenet. Tasso Gerusalemme liberatájában azonban már találunk hasonló epizódot, hasonló befejezéssel. Tancredi Erminiát üldözve elveszti szeme elől. Egy futárral találkozik ekkor, akire rábízta magát, hogy a keresztény táborba visszavezesse. De a futár egy várhoz kalauzolja. Leeresztik ugyan a hidat, de Tancredi biztonság kedvéért a vár előtt vív meg a hitehagyott Rambaldo lovagtársával, aki ellenség is, mert esküvel kényszerít minden hadifogolyt, hogy a keresztények ellen harcoljon. Rambaldo hídon át menekül, Tancredi követi. Behatol a kastélyba, bezárul

Piange ella, e si dibatte, e fa sembante
Di gran dolor; ed in soccorso appella
Il valorso principe d'Aglante.

Orlando Angelicának gondolja a nőt és

„Spinto da l'ira e da la furia rea
Con voce orrenda il cavalier richiama,
E Brigliadoro a tutta briglia caccia.“

Orl. fur. XII., 4—6. st.

„Non resta quel fellon, nè gli risponde,
All'alta preda, al gran guadagno intento;
E sì ratto ne va per quelle fronde,
Cha saria tardo a seguirlo il vento.“

Ariostónál egy erdő tisztásán áll a
büszke kastély (palazzo altiero), ahova

„Corse dentro alla porta messa d'oro
Con la donzella in braccio il cavaliero.
Dopo non molto giunse Brigliadoro,
Che porta Orlando disdegnoso e fiero.
Orlando come è dentro . . .
Corre di qua, corre di là, nè lassa
Che non vegga ogni camera . . .
és Su per le scale poggia.“

Orl. fur. XII., 7—9. st.

mögötte a kapu, sötét börtönbe kerül.¹⁷⁾ Tancredi

„Su l'entrare d'un uscio i passi erranti
A caso mette, nè d'entrar s'avvade ;
Ma sente poi, che suona a lui dietro
La porta, e'n luogo il serra oscuro e tetro.“

Ger. lib. VII , 45. st.

A Ger. lib. VII., 44—50. st.-ra már Szinnyei Ferenc felhívta a figyelmet.¹⁸⁾ Ki akarnám emelni, hogy úgy Toldi, mint Tancredi hangot hall a sötétségben, amelyet úgy Tasso, mint Arany „vak“-nak nevez (orba), hogy e hang tudtukra adja, hogy ellenség kezébe kerültek, Toldi Jodokéba, Tancredi Armidáéba, s hogy kínos szenvedés vár rájuk. Jodok gúnyolódva szólítja fel Toldit, hogy hatalmas erejével döntse széjjel sziklafalú tornyát, Tancredi erős kezével hiába rázza az ajtót.

Jodovnában Pollák Potifárnét látja,¹⁹⁾ Szinnyei Ariosto Gabrináját ismeri fel benne.²⁰⁾ Az előző egyező helyek alapján inkább Armida szerepét juttatja eszembe. Hisz Tancredi Armida foglya s ha Aranyt itt a Ger. lib. VII. é. ihlette, úgy Armida közelebb esik Jodovnához, mint akár Potifárné, akár Gabrina. Kirke, Armida, ez, megfosztva a költészet himporától. A börtönjelenet, Toldi esete Jodovnával tehát a Ger. lib. alapján könnyebben magyarázható, mint Ariosto vagy a biblia alapján. S itt is csak Arany ihletének kiinduló pontjául szolgálnak az említett epizódok.

Szinnyei még idézi az Orf. fur. XLV. é.-nek 27—28. st.-ját, mint Toldi Szerelme V., 25. vsz.-ához hasonló helyet. Hasonló itt, hogy mindkét lány kedvese börtönben sínylődik, mindkettő bánkódik kedvese távollétében, egyik sem meri megkérdezni, hol van, mindkettő hiába vár rá. Ariostónál 2 stanza, Aranynál öt sor festi e lelki háborgást. Ugyancsak idézi az Orf. fur. XXIII. é. 117. st.-jának második felét, amely Toldi Szerelme V. é. 82., 83. vsz.-aira emlékeztet. Orlando éppúgy nem mer Angelicáról kérdezősködni, mint Toldi Piroskáról, mindketten félnek a boldogtalanság bizonyítékától.

A sírablási jelenetet és Tar Lőrincnek az ablakon való kiugrasztása Ilosvai két betoldásszerű epizódján át Boccaccio decameronjének II, 5. novellájára megy vissza, ahogy azt Fóti József Lajos megállapította.²¹⁾ A boldogtalan nő tetszhalála, a kényszerházasság motiva, a szerelmesek sírbolti jelenete azonban régebbi keletű. Szinnyei szerint a sírbolti jelenetet Shakespeare Romeo és Julia c. szomorújátéka „sugalhatta“ Aranynak. Kiemeli, hogy Romeo is leszáll a sírboltba, hogy megegyszer láthassa Juliát, hogy Julia mellett fekszik rokona Tybalt, kit Romeo ölt meg, hogy Romeo is holtnak hiszi Juliát s

¹⁷⁾ Boiardo Orf. Inn. I. r. V. é.-ben két harcoló így egy hajóra kerül vívás közben.

¹⁸⁾ op. cit. 14—15. l.

¹⁹⁾ Arany János és a biblia, 1904, 77—79. l.

²⁰⁾ Orf. fur. XXI., Gabrina csábításait és gonoszságát meséli el itt Ariosto. V. ö. Szinnyei ibidem.

²¹⁾ Fóti I. L., A Toldi-monda két idegen eredetű epizódja (Irodalomtört. Közl. 1903. évf.

éppúgy öleli csókolja, mint Toldi Piroskát, hogy Julia is felébred s a barát zárdába akarja vinni.²²⁾

Megtaláljuk e jelenetet Bandello Matteónál,²³⁾ akinek Romeo és Julia c. novellája azonban visszamegy Luigi da Porto legkiválóbb hasonló című elbeszélésére (1524), távolabbi vonatkozásban meg Masuccio Salernitano Novelli-nójára (XIII. sz.).²⁴⁾

Távol esik Da Porto Aranytól s novellájában mégis sok vonást találunk, amelyek Toldi sírlátogatásának jelenetével egyeznek.

Toldi a tetszhalott Piroška meglátogatására indul, szétrebbenti a sír-
rablókát és

„Vállait a szirtnek alája feszíté,
Az nagy bálványkövet el-felemelíté,
S bemene. Benn függő kicsi lámpa égett,
Melyet odazártak lassú halál végett;
Szomorú fényt hinte a két ravatalra,
Hol jobbra feküdt Tar, szép hitvese balra;
Toldi a koporsó fedelét fölvette
S maga borult, nyögven, a holtra helyette.“

„Itt vagy, enyim vagy hát egyetlen-egyem!
Hült poraid közé óh hadd elegyedjem!
Zokogá tört hangon, forró öleléssel,
Áztatva szeméből nagy záporoséssel:
Karjába szorítá, szívét szíve mellé,
Eleven tűzlelkét ajkára lehellé,
Szívta, melengette hosszú erős csókkal:
S im — a halott felnéz, felriad ily szókkal“
„Hol vagyok én? Ki ez?“
„Toldiban a vér is megaludt, meghüle.“

T. Sz. VI., 80—82 vsz.

Romeo Da Portónál elhatározza, hogy
halottnak hitt kedvesének sírját fel-
keresi és meghal.

Romeo . . . come uomo di gran nerbo,
che egli era, per forza il coperchio leva-
togli e . . . puntellato avendolo . . . dentro
vi entrò.

Avea seco lo sventurato giovane recato
un lume orbo (lanterna cieca) per poter
la sua donna alquanto vedere; il quale
rinchiuso nell'arca, di subito tirò fuori ed
aperse, ed ivi la sua bella Giulietta, tra
ossa e stracci di molti morti, come morta
vide giacere . . . forte piangendo . . . gli
occhi, la bocca e il petto le baciava, og-
nora in maggior pianto abbondando . . .

Giulietta stretta da Romeo nelle braccia,
si destò; e risentita, dopo un gran sospiro
disse: „Oime, ove son io? chi mi stringe,
misera me, chi mi bacia?“ . . . Romeo la
donna viva sentendo, forte si meravigliò.

Da Porto, Romeo e Giulietta.

A Romeo e Giulietta c. olasz novellának e legrégebb művészi feldolgozásában megtaláljuk a sír felfeszítését — Ilosvainál is megvan, sőt a bálványkő kifejezést Arany innen vette —, a nagy erő hangsúlyozását. Toldi kicsi függő lámpát talál a sírboltban, ennek fényénél látja meg a ravatalokat. Romeo egy kis tolvajlámpát visz magával, amelyet, amint felnyitotta a kőkoporsót, elővesz, kinyit és látja halott kedvesét sok halottnak foszlánya között. Érdekes, hogy az orbo lume és a rinchiuso szavak egymásra vonatkoztatva, — nem az olasz szöveg összefüggésében —, megadják Aranynak a sírban függő kis lámpáját.

²²⁾ Szinnyei F. op. cit., 20. l.

²³⁾ M. Bandello, Quaranta novelle scelte aggiuntavi Giulietta e Romeo di Luigi de Porto a cura di F. Picco, Milano, 1911.

²⁴⁾ G. Chiarini, Romeo e Giulietta, Nuova Antologia 1887. évf. és Studi shakespeariani, Livorno, 1896, 222. l.; G. Brogniligo, La leggenda di G. e R., Giorn. linguistico, 1892. évf.; L. Fränkel, Untersuchungen zur Entwicklungsgeschichte des Stoffes von R. u. G., Zeitschrift für vergl. Litteraturgeschichte; A. L. Stiefel, Ein weiterer Beitrag zu R. u. G., u. o. IV, 234.

Kőkoporsó van Da Portónál, s abban a hullák, Aranynál sírboltban ravatalokon lezárt koporsókat találunk. Közös vonás a zokogás, ölelés, csókolás, a tetszhalott felébredése, a sírlátogató megdöbbenése és a tetszhalott első kérdése. Nem szabad azonban elfelednünk, hogy itt egy vándormotivumról van szó, amely az olasz Novellinótól kezdve Bolyai Farkas András Párizsi per című érzékeny játékan át Arany Toldi Szerelméig különféle változatokban öltött testet a világirodalomban.

Toldi és Tar párviadala (T. Sz. VI. é.) Rinaldo és Gernandóéra (Ger. lib. V. é.) emlékeztet. Toldi és Tar a szerelemben vetélytársak, Rinaldo és Gernando a Dudone halálával megüresedett vezéri állásnak betöltésénél riválisok; gyilkosságnak minősítik úgy Toldi, mint Rinaldo párbaját; Toldi is, Rinaldo is elmenekül, hosszabb időre elhagyják helyüket; Toldi is, Rinaldo is (Ger. lib. XVIII. é.) vezekel; Toldinak Lajos király élete kétszeri megmenntése után bocsát meg, Rinaldót Goffredo az erdő varázslatának feloldása árán fogadja ismét kegyébe. A két szöveg szembeállítását mellőzhetjük, mert csak motívumok, s nem a szöveg egyezéséről van szó.

Sulmona ostroma Jeruzsálem ostromának párhuzamos helye. Szinnyei F. itt Tasso Ger. lib.-ja XI. és XVIII. énekének behatását látja, de később megjegyzi, hogy Arany e részleteket latin klasszikusokból közvetlenül s azután Tasso költeményén keresztül vette.²⁵⁾ Nehéz is itt a forrás meghatározása. Arany bakológépét vehette úgy Tasso arietejéből, mint a római ariesből, Tasso gattóját, a római vineát külön nem említi. Arany guruló bakolótornya, bakszerszámtornya megfelel úgy Tasso torrójának, mint a római turris ambulatoriának. Arany „számszeríja dárdavetésre és kőhajításra” Tasso római catapultája és ballistája. Arany ez ostromgépeket leírja s e leírások római régiségtani adatokra támaszkodnak, Tasso csak a tornyot festi részletesen.

„Tornyot erős fából magasra csináltat,
Melyből kicsi résen a bak ki-bejárhat“

„Ma fece opra maggior, mirabil torre,
Ch'entro di piu tessuta era e d'abeti.“

„Fönn lecsapóhidat is hagytak a tornyon
Melyről, ha ki merné, a falra ugorjon.“

Lancia dal mezzo un ponte; e spesso il pone
Su l'opposta muraglia a prima giunta.“

T. Sz. IX., 12.

Ger. lib., XVIII., 43, 44.

Ez a leghasonlóbb rész. S még ez sem nyújt elegendő támpontot arra, hogy pontosan megállapíthassuk, hogy Tasso volt itt Arany forrása. Ugyancsak kevés a hasonlatosság Canosa (T. Sz. X., 58–59. vsz.) és Jeruzsálem ál-ostroma között (Ger. lib. XVIII., 55. st.), s Szinnyei F. az ál-ostromot „közkeletű eszmének” is mondja.²⁶⁾

A kobzos epizódjának a Ger. lib.-ban Vafrinóé felel meg.²⁷⁾ Vafrinót, mint kémét, az egyiptomi táborba küldik. Itt megtudja, hogy összeesküvés készül Goffredo ellen; a kobzos pedig kémjáratából azt a hírt hozza, hogy

²⁵⁾ Szinnyei F. op. cit. 27 és 29. l.

²⁶⁾ Szinnyei F. op. cit. 33. l.

²⁷⁾ Homeros Dolonja (Il. X.), Boiardo Brunellója (Orl. Inn. II. r. III. é. 39. vsz.) (vafer = ravasz).

Durazzo emberei elakarják Lajos királyt fogni, mikor a folyón átkel. Vafrino a szerelmes Erminiával találkozik, aki rátalálva az Argantéval vívott párbajában megsebesült Tancredira, annak sebeit bekötözi. A kobzos meglátja a neki-vadult paripáján hurcolt Anikót, megállítja a lovat, hogy sebeit megmossa, leoldja sisakját, meglátja, hogy nő. Beleszeret.

„Sebet ugyan kívül nem lát, se pedig vért,
Tán sisak elrejtí vagy az acél ingvért,
Azt levevé, ezt is már oldani nyú'la,
Ki is oldta félig: de hogy elámula.“

„Sisak alól hosszú hajadon haj omlik
Kebele is duzzad, hogy a vért kibomlik;
Odákapott kézzel, noha öntudatlan,
S szeme nyílt a holtak, másik pillanatban.“

T. Sz. XI., 63–64. vsz.

„La donna, cominciando a disarmarsi,
S'avea lo scudo e dipoi l'elmo tratto;
Quando una cuffia d'oro, in che celarsi
Solean i capei lunghi e star di piatto,
Usci con l'elmo; onde caderon sparsi
Giù per le spalle, e la scopriro a un tratto,
E la feron conoscer per donzella,
Non men che fiera in arme, in viso bella.“

Orl. fur. XXXII., 79. st.

Nagy hatást tesz ez a kobzosra, s nagy hatást tesz a vár urára Ariostónál is. Párhuzamos helye ennek, midőn Tancredi párviadalban leüti Clorinda sisakját

„E le chiome dorate al vento sparse,
Giovane donna in mezzo al campo apparse.“

Ger. lib. III., 21. st.

s a párviadal további folyamán Tancredi már csak védekezik, sőt jobban figyel ellenfele szép szemére, mint vágásaira:

„Nè sì dal ferro a riguardarsi attende,
Come a guardar i begli occhi e le gote,
Onde Amor l'arco inevitabil tende.“

Ger. lib. III., 24. st.

Aranynál életmentés közben, Ariostónál a fegyverzet leszerelésénél, Tassónál párviadalban tesz nagy hatást a kiomló haj és a nő szépsége. A kobzos „meg is kérte rögtön“ Aniko kezét s megkapja (XI, 99), az Orl. furiosóban Tristano hódoló udvariassággal bánik Bradamantéval, amint látta, hogy éppoly szép nő, mint bátor harcos, a Ger. lib.-ban Tancredinak még életénél is kedvesebb ellenfele. Tehát csak az amazon sisakja alól kibontakozó arany hajfürtök, a női szépség és hatása a közös vonás az idézett olasz forrásokkal.

A frigyszegés Nagy Lajos és Taránti Lajos párviadalában eposzi közhely, ahogy azt Szinnyi F. is megállapította. Csodás elemmel tarkítva, a pokol közbelépésére, megtaláljuk Tassónál mint Oradino frigyszegését Raimondo és Argante párbajában (Ger lib. VII., 102.), megvan Verg. Aen. XII., 267. skk. soraiban, továbbá Hom. Iliásának IV. é.-ben. Tehát csak az olasz párhuzamos helyet emelhetjük ki.

Nézzük végül, hogy Aniko szerepe mennyiben felel meg Ariosto „leven-téiket kereső viragóinak.“²⁸⁾ Ariostónál Bradamante van a harcokban mindenütt Ruggiero nyomában, míg Aniko Toldi Miklós anyja helyett megy Lajos király csapata után, hogy kegyelmet kérjen nagybátyja számára. Fegyverben, amazoni

²⁸⁾ Kéky Lajos, op. cit. 25. l.

vértetben tart ugyan célja felé, akárcsak Ariosto Bradamantéja vagy Tasso Clorindája, de nem harci dicsőségért. Szerepe inkább Tasso Erminiájára emlékeztet. Erminia felveszi Clorinda fegyverzetét s a keresztény táborba megy. Nem harci dicsőség ösztönzi ez elhatározásában, hanem szerelme: a sebesült Tancredit akarja ápolni. De Clorindának nézik s üldözőbe veszik. Így ér el az idillikus pásztori világba. Anikót szintén nem a harci dicsőség viszi Lajos csapata után. Harci vállalkozása neki is balul üt ki. Venezia közelében ő is megpihen a szabad természetben. De Aranynál a természetleírás csak néhány sorra terjed (VIII., 50—51. vsz.) míg Tassónál a Ger. lib. VII. é.-nek jórészt foglalja el. Aniko nem annyira regényes hajlamú, mint Erminia, aki mint idillikus pásztorleány, ősanja a pásztorköltészet Amarylliseinek és Phylliseinek. Aniko harci felbuzdulása sebei bekötésének jelenetén át szerelemre vezet, míg Erminiát szerelme ösztönzi a sebesült Tancredi ápolására. De Aniko harci epizódjának vége házasság, mint ahogy végül Bradamante Ruggieróval egybekel. Ariosto, Tasso amazonjai hősök, de megmarad gyengéd nőies természetük is. Arany felfogása realisabb: a gyenge nőt látja Anikóban, akinek nőies vonásai megmaradnak a harci jelenetben is: harci vállalkozását még a költészetben sem koronázza siker. Ariosto és Tasso amazonjaiban megvan vitézségük mellett a nőiesség bája is, míg Arany Anikójában csak a nőies vonások domborodnak ki. Hogy Ariosto Bradamantéja, Tasso Clorindája, vagy akár Zrinyi Borbálája lebegett-e Arany szemei előtt, midőn Aniko szerepét megalkotta, el nem dönthető. Ismét csak azt állapíthatjuk meg, hogy e motivumok képzetelemek, ihletének kiindulási pontjául szolgáltak, de annyira eredetit alkotott, hogy csak egyes motivumok közössége állapítható meg.

Ahol több forrás lehetősége merült fel, az olaszt emeltem ki, még pedig Ariostót illetőleg, mert Arany ifjúkorában olvasta Óriás Lóránt regéit²⁹⁾ s az Orlando furiosóból pedig 38 versszakot (I. é.) lefordított. Midőn Toldi szétveri a vezeklők álszenteskedő hadát, Arany azt írja:

„Ily dolgot az ember nem hinne regében,
Orlando, ha tenné, olasz énekében.“

T. Sz. IX., 71. vsz.

Tassót illetőleg pedig, mert a Gerusalemme liberatát alaposan ismerte.

Nem vetnék invencióhiányt Arany szemére még a Toldi Szerelmében sem. Hiszen a tárgy egymagában nem tesz költővé, szükséges az ihlet, az intuicio, a költői meglátás. Ennek legtisztább változata a L'art pour l'art jelzőben jut kifejezésre. S azt látjuk, hogy Arany művészetében a megfontolás szerepét játsszik. Az eposzi szabályok, az eposzi tárgyilagosság szemmeltartása, az erkölcsi és tanító célzat, a romantika megváltó elemének az igazság elvének érvényesülése kissé józanítólag hatottak költészetére. Így az álharcnál, a fátýolfellebbentésnél, a leányrablásnál, a börtönbejutásnál, a párviadalnál, a várostromnál, a frigszegésnél, a kobzos szerepénél, Aniko alakjának megteremtésénél az idézett olasz források Arany intuiciójának csak kiinduló pont-

²⁹⁾ Radó A. op. cit. 15. l.

